

RECENSIONER

Jonas Frykman: *Berörd. Plats, kropp och ting i fenomenologisk kulturanalys*. Carlsson Bokförlag. Stockholm 2012. 176 s. ISBN 978-91-7331-524-1.

Jonas Frykman, professor emeritus i etnologi vid Lunds universitet och professor II vid Agderforskning, Kristiansand i Norge, har kommit ut med en ny bok. Med utgångspunkt från händelser under Balkankrigen på nittioalet, konsten att bygga en stenmur eller konsten att fälla ett träd, nutida softande, bordsskick och kroppshårdning, tar han med sig läsaren på en upptäcktsresa in i erfarenheternas och upplevelsernas värld. Tingen får liv och börjar kommunicera och platser skapas i det mänskliga medvetandet. Men boken kan läsas på flera sätt och den har tydliga självbiografiska inslag. Den har åtskilliga referenser till författare, kulturforskare, sociologer och filosofer inom området, vilket gör boken intressant som en forskningsöversikt. I fortsättningen begränsar jag mig till några orienteringspunkter i framställningen.

Jonas Frykman lever som han lär. Han rör sig över gränser, både geografiska och vetenskapliga och kontrasterna är många. Resorna till Kroatien under nittioalet och mötena med människorna som bar på svåra krigserfarenheter betydde en vändpunkt i hans forskning. Några av de kroatiska ortnamnen, Vukovar, Ovčara, Osijek, var häftade vid samma trauman som Višegrad, Srebrenica, Foča och Sarajevo i Bosnien. När han återvände och steg av flygplanet på Kastrup, efter någon timmes flygresor från Zagreb, greps han av en känsla av överklighet. Livet såg välordnat ut. ”Den akademiska stillheten” i Lund kunde inte ha varit större.

Det var vid denna tid som poststrukturalismens metoder sysselsatte etnologerna. Kulturens betydelser utforskades i diskursteorierna. Kulturen blev en fråga om text och inte praxis, säger författaren och fortsätter, stödd på bl.a. den brittiske kulturgeografen Nigel Thrift och den franske sociologen och filosofen Henri Lefebvre, att det finns en omgivning som går att känna, som har sin tid och rytm och som inte bara påverkar

människan utan sätter djupa spår i hennes handlingar. Bortom symbolerna, teckensystemen och representationerna finns hennes erfarenheter av livet som pågår. I fortsättningen kommenterar jag bokens innehåll i kort-het, kapitel för kapitel.

Den affektiva vändningen är ett kort introducerande kapitel som måste vara skrivet med en viss glädje. Med stoffet hämtat från en litterär skildring av några professorers tennismatch, en underhållande parodi av deckarförfattaren Alexander McCall Smith, kommer läsaren snabbt in på problemet, att verkligheten kan bli väldigt fel om man tror sig kunna styra den med tankarna och språket. Kunskapen om att köra en bil eller sköta en maskin sitter i kroppen. Känslorna förbinder människorna med den omgivande världen – som också sprider ett förklarande ljus över deras liv – så som det händer.

Det förflutna stämde möten med samtiden, skriver författaren i kapitlet *Att döda en stad: Plats och kultur*. Författaren befinner sig vid en minneshögtid i den bosniska staden Višegrad försommaren 2009. I staden finns bron över floden Drina, uppförd av Mehmed Paša Sokolović på 1500-talet. År 1992 blev bron känd för massavrättningar och massakrer på den bosnienmuslimska befolkningen. Nu regnade rosorna ned i floden på tolvslaget som en höjdpunkt i minnesceremonin. De landade som färgklickar på den mörka vattenytan. Så laddades platsen med nya känslor och minne stod mot minne i staden, beroende på tillhörighet. Serbiska partisanmonument såg ut som hjälteeos och utmanade andra tolkningar som ”vardagslivets trafikmärken”. Sorgehögtiden på bron var en manifestation för den andra sidan, den muslimska delen av befolkningen. Platser omdefinierades, sorgen och minnena sedimenterades i miljön. Så blev ceremonin på bron, världskulturarvet som skyddades av Unesco och försöken att sätta i staden i en nationell politisk ram en ”förbiilande insikt som fick besökaren att famla efter orden” (s. 58).

Jonas Frykman håller kvar läsaren vid minnena: Det går att söka sig till dem och utforska vad som gömmer sig i det fördolda. Efter andra världskriget kom många platser att vara märkta av ett ouppklarat tankegods, en

djup sorg. Och när han arbetar sig igenom den tankefiguren så rör han vid en förtvivlan i efterkrigstidens Europa. Tingen, byggnaderna och centralstationerna avslöjar sina berättelser om deportationerna. Arkitekturen, landskapet, gatorna och föremålen kan vara impregnerade med stämningar som öppnar sig för dem som känner till vad de söker. Mina tankar går till etnologen Margrit Wettstein som fältarbetade hos efterlevande efter katastrofen vid World Trade Center 2001. Hon lyssnade till deras minnen, berättelser om anhöriga och vänner som inte längre fanns i livet, och upptäckte hur de billigaste och kanske mest obetydliga föremålen som blivit kvar, kammen och plånboken, fungerade som verktyg för att kunna gå vidare, i *Liv genom tingen* (2009:151).

Så kommer läsaren till kontrollen över känslorna, sinnena och kroppen, ett analytiskt tema. Bordsskicket och de goda sederna minskade risken för bråk och blodspillan när måltiden gick in i ett livligare skede, berättar Frykman. Så glider frågan över i Blickens primat, vetenskapens och maktutövningens mest använda sinne. De andra sinnena förlades till den privata sfären. Och Blicken, maktutövarens redskap, ser ut att vara ett känsligt område. Här missade författaren en kritisk reflektion, möjligen värd ett helt kapitel, om postfenomenologins förutsättningar: observatören och forskaren som ger sig makten att tolka känslorna och världen.

Det praktiska arbetet med att såga ner en björk får sedan vara hans eget laboratorium i kapitlet *Konsten att fälla träd: Kropp och kultur*. Händelsen inträffade för flera år sedan på författarens lantställe. Medan han gick runt och prövade olika idéer om hur man lämpligen borde gå tillväga för att ta ned trädet, sade medhjälparen från trakten: Ska vi *tala* om att fälla trädet, eller ska vi *göra* det? Så fick händelsen vara beviset: Man kan inte tala ned ett träd.

I bondekulturen fanns det bönder som vägde axet i handen för att veta om det var moget, fortsätter författaren, och kvinnor som vävde med hjälp av fingrarnas och fötternas förhöjda känslighet. Där hade varje gård och hushåll sin speciella lukt. Kroppen behövde inte reflektera över hur den uppfattade omvärlden, bara vad den uppfattade. Mer än något annat kom sinnena sedan att påverkas av den nya materialiteten.

Referenserna flockas till ett avsomnat bondesamhälle. Det verkar inte genomtänkt; det finns många vetenskapliga studier av arbete i förening med kroppar och sinnen som gäller senare skeden. Författaren kunde börja med etnologen Håkan Berglund-Lakes skildringar

av ”den upplevda verkligheten” bland arbetarna i det sena 1800-talets sågverksindustri vid Norrlandskusten och sedan fortsätta med den franska författarinnan Simone Weil, som reagerade starkt på arbetarnas lidanden i början av trettioalet. Hon tog ledigt från sin tjänst som gymnasielärare i filosofi år 1934 och började som fräsare vid Renault. Kroppsarbetet var en ”daglig död”, skrev hon. En generation sociologer och studenter gick i hennes spår och sökte sig ut från universiteten under sextio- och sjuttioalet för att slippa *tala* om arbete och istället *göra* vad de diskuterade på seminarierna.

Och snart befinner sig läsaren åter på en resa. Författaren visar vägen och förklarar vad hårdningen och arbetskroppen betydde i bondesamhället och för uppfostringen av borgerlighetens barn, och kroppsliga erfarenheter som satte sig i kroppen och sedimenterades i minnen, vanor och fysiska färdigheter. Han låter oss förstå att lidandet och smärtan är människans följeslagare, men också känslor av lycka, och att krig har en märklig förmåga att framkalla intersubjektivitet när man delar rädslan med andra.

Sedan noterar Frykman i kapitlet *Svaret från stenen: Ting och kultur*, att 2000-talet kom med nya vindar vid studiet av den materiella föremålskulturen som grundade sig på den fenomenologiska traditionen och rötterna fanns hos Martin Heidegger. Så följer tankar om ting och kultur, formen och äcklet, och rummets poetik. Den raka motsatsen till stenens hårda yta är mjukhetens material och diskussionen landar i soffans mysighet och hemmets ”möbelfostran”.

Det sista kapitlet, *Fältarbete med fötterna*, ser ut som en hyllning till kulturforskningen. Idéerna, mångfalden av intellektuella verktyg är imponerande. Här passerar Gaston Bachelard, Michael Jackson, Pierre Bourdieu, Bruno Latour, Hanna Arendt och många andra. Bokens appendix avslutar en tät diskussion, uppbyggd kring litteratur och forskning, med ytterligare bevis för det ökande intresset för fenomenologiska metoder bland forskare och studenter. Men letar man efter något slutkapitel, som granskar och sammanfattar vad som blivit sagt, så finner man inte så mycket i den vägen. Det ser ut som om diskussionen fortsätter.

I fortsättningen vill jag förmedla några reflektioner och slutkommentarer:

Essäformen – de vetenskapligt grundade presentationerna och den personliga belysningen – medför en rad fördelar. Det är ett friare skrivsätt. Delarna i en essé syftar till att väcka tankar och att vara inspirerande, ungefär som bilderna i en fotografisk bok och tavlorna

på en utställning. Konsten ligger i att få ihop delarna till en helhet.

Min egen inramning av boken, så som jag läser den, grundar sig på framväxten av en empiriskt orienterad, kritisk sociologi som väcktes under mellankrigstiden och som fick sitt genomslag under sextio- och sjuttio-talet. Då syftar jag på den utdragna kampen för att återupprätta respekten för människan och det mänskliga i arbetslivet.

Den kunskapen borde vara en självklarhet för en etnolog som väljer ett teorikonsumerande ord, *Arbetskroppen*, och placerar det som underrubrik (s. 84). När jag stavade mig genom ordet väntade jag mig mycket, men linjerna som ledde in i det industrialiserade samhällets fabriker och verkstäder, och som kunde tänkas aktivera en diskussion om kropp, kultur och klass, uteblev. Jag fann inte någon ambition hos författaren att granska *arbetskroppen* i förhållande till *kroppsarbetet* och de läroprocesser, som engagerade många forskare under sjuttio- och åttio-talet. Jag vill erinra om att 68-oroligheternas ledande filosof, Herbert Marcuse, förklarade att det fanns en inre dimension hos människan som stod i motsatsförhållande till vad som kom utifrån – ett individuellt medvetande som existerade oberoende av den offentliga meningen. Ja, människan är inte en bärare av kulturen, det är hon som skapar den, säger Jonas Frykman.

Jag skulle vilja läsa mer om det konstruktiva tvivlet, som berörs i ganska knapphändiga ordalag (s. 142). Känslor påverkar varandra, ingår föreningar och förändrar sina former med samma effektivitet som ljuden på en livligt trafikerad gata eller järnvägsstation. Tingen som talar gör det i vissa situationer men långt ifrån alla. Frågan om människans utsatthet och hennes förmåga att läsa fel signaler i känslobruset utvecklades i den amerikanska Human-factors-psykologin under sjuttio-talet. Fokuseringen låg på hennes mentala *närvaro* i en komplicerad teknisk omgivning. Frågorna om kropp och sinnen, hur de samverkade och hur individen styrdes av känslor genom långa och ibland ödesdigra beslutskedjor, kretsade kring hennes *critical judgements*. När jag höll föredrag om kommunikation för piloter i en hangar på ett flygfält utanför London så hände det märkliga att en präst som befann sig bland åhörarna tog till sig ämnet, som blev underlaget till söndagens predikan. Det var naturligtvis roligt men också talande för den flytande gränsen som gick mellan vetenskap, religion och människosyn.

Till sådana områden sträcker sig inte boken men

den väcker tankar. Jonas Frykman lämnar allvaret och minneshantering i Višegrad och ger sig i kast med småsakerna i den svenska vardagen som verkar alldeles för vanliga för att någon skulle komma på tanken att analysera dem. Det kan vara svårt att se sammanhanget. Trädfällning, stenars hårdhet och mjuklandningen i soffan ser inte ut att tillhöra de mest brännande samhällsfrågorna.

Trots sina stilbrott har det blivit en berikande bok. Som jag nämnde inledningsvis går det att läsa *Berörd* på flera sätt. Det går att läsa boken som en berättelse om Jonas Frykmans väg i etnologin, från de första intressena vid disputationen på sjuttio-talet till nutid, om renhetsföreställningar och orenhet, och följa hans fokusering på medelklassens framväxt och kroppens disciplinering. Väljer jag det spåret skulle jag försöka förstå hur han resonerade när han sökte sig till gränslandet mellan filosofi och etnologi. Hans insatser för att utveckla universitetsämnet i Sverige och Norge skulle jag också nämna.

Om jag väljer att analysera den stilistiska utformningen så skulle jag notera att boken saknar illustrationer. Det bekymrar mig. Hur ofta har inte etnologerna *talat* om ordens begränsningar och längtat efter alternativen – utan att *göra* dem? Här har orden återtagit makten. Ty sådan är författarens övertygelse i *Berörd*, att kulturanalysens dilemma är ett språkligt problem. Det intersubjektiva arbetssättet gör att forskaren mer eller mindre ”tvingas ut ur den torra akademiska prosan”, säger han (s. 157). Helst ska författaren växla utgångsläge från den kunniga beskrivaren till den muntliga berättaren. Men att berätta och levandegöra är inte detsamma som att skapa klarhet. Nog hade jag önskat ett tydligare ställningstagande för de sanna, enkla och sakliga orden.

Så skulle vi kunna fortsätta ett samtal om boken och etnologin. Jonas Frykmans syfte var att diskutera den praktiska användningen av fenomenologiska perspektiv. Han ville underbygga resonemanget om plats, kropp och ting med den forskning som han redan hade gjort och som fanns dokumenterad i böcker och artiklar, men också vad andra forskare hade gjort. Det blev en inspirerande sammanställning av kulturanalytiska diskussioner och så var säkert avsikten med *Berörd*. Boken rekommenderas varmt!

Gösta Arvastson, Uppsala